

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.71

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Дзюблюк О.В.

У статті розглядаються проблеми недостатнього рівня капіталізації банківської системи України з точки зору перспектив її подальшого розвитку. Запропоновано комплекс заходів щодо оптимізації управління власним капіталом комерційного банку та визначено шляхи його збільшення із використанням внутрішніх та зовнішніх джерел. Обґрунтовано можливості збільшення рівня капіталізації банків шляхом нарощування окремих складових частин банківського капіталу, залучення довгострокових субординованих позик, а також концентрації банківського капіталу через механізм злиття та поглинання.

Ключові слова: комерційний банк, капітал, ресурсна база, банківська система, власний капітал, концентрація капіталу, капіталізація банків, банківські активи.

ВСТУП

Процес реформування економічної системи України на ринкових засадах визначає ключову роль комерційних банків як головних фінансових посередників, що забезпечують найбільш ефективний перерозподіл грошових ресурсів у господарстві та сприяють неперервності відтворювального процесу в масштабах усієї економіки. За умов недостатнього рівня розвитку такого важливого сегменту фінансового ринку, як ринок цінних паперів, саме на банки покладається головне макроекономічне завдання із найбільш раціональної організації руху грошових потоків в економіці та стимулювання за допомогою кредитних вкладень активізації господарської діяльності усіх суб'єктів ринку, що є ключовою основою забезпечення стійкого економічного зростання в нестабільних умовах перехідного періоду.

Разом із тим, забезпечення ефективного функціонування комерційних банків є досить складним завданням, реалізація якого супроводжується цілою низкою проблем становлення і розвитку повноцінних грошово-кредитних відносин, здатних забезпечити нормальне функціонування реального сектора господарства та сприяти стабільному економічному зростанню. У цих умовах необхідною є постановка проблеми про недостатній рівень капіталізації банківської системи України, що зумов-

лює відповідні труднощі із формуванням якісного портфеля банківських активів та стримує розширення операцій із реальним сектором економіки.

Саме наявність достатнього розміру власного капіталу у комерційного банку є необхідною умовою забезпечення його належної ліквідності та фінансової стабільності, що визначає *безпосередній зв'язок досліджуваної проблеми із важливим практичним завданням* підвищення ефективності функціонування банківської системи країни в умовах трансформаційних змін в економіці.

Актуальність зазначеної проблеми визначає об'єктивну необхідність глибокого наукового обґрунтування шляхів оптимізації процесу формування власного капіталу комерційних банків в Україні як основи формування стабільної ресурсної бази, здатної забезпечити найбільш ефективне спрямування фінансових потоків у господарстві та стимулювати економічний ріст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор, визначає широке коло праць, які присвячені вивченню особливостей формування ресурсної бази та капіталів комерційних банків. Серед їх авторів можна відзначити, зокрема, таких вітчизняних і зарубіжних економістів, як М.Д.Алексєєнко, А.М.Мороз, А.С.Гальчинський, М.І.Савлук, В.Д.Лагутін, В.В.Вітлінський, О.І.Лаврушин, В.М.Кочетков, Р.Г.Габбард, Р.В.Колб, Ю.С.Масленченков, А.М.Тавасієв, Д.Кідуелл, Р.Петерсон, Д.Блекуелл та ін. Проте, незважаючи на наявність у

Дзюблюк Олександр Валерійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Гернонільського державного економічного університету.

багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових роботах, присвячених основам теорії банківської справи, досліджень змісту банківського капіталу на сьогодні практично *невирішеними частинами загальної проблеми, яким присвячена дана стаття*, залишаються відсутність глибокого аналізу можливостей практичного застосування відповідної наукової бази у роботі комерційних банків щодо підвищення рівня їх капіталізації з урахуванням особливостей перехідної економіки та ризиків підприємницької діяльності у цей період. Зазначені обставини об'єктивно зумовлюють потребу розробки й реалізації комерційними банками ефективної стратегії нарощування рівня капіталізації з тим, щоб істотно підвищити ефективність усіх здійснюваних операцій із обслуговування різних груп клієнтів.

Дана потреба диктується природою ринкових умов господарювання, за яких перемога у конкурентній боротьбі за клієнта засновується серед інших факторів і на ресурсних можливостях банків, основою яких є власний капітал.

Цілями даної статті є визначення оптимальних прийомів, способів, методів підвищення рівня капіталізації системи комерційних банків в Україні, що, у свою чергу, надасть можливість банківським установам найбільш ефективно реалізовувати свою основну функцію в економіці – формувати необхідну ресурсну базу для реалізації кредитної та інвестиційної політики та отримання прибутку.

Відповідно до цього завданням дослідження слід вважати визначення найбільш прийнятних способів мобілізації ресурсів для поповнення власного капіталу банків для реалізації найбільш нагальних проблем кредитного забезпечення розвитку основних галузей і секторів національного господарства та підтримання макроекономічної і фінансової стабільності в державі, однією із головних умов чого є стабільне функціонування банківської системи.

Методологією досліджень є аналіз праць вітчизняних науковців з проблем формування достатності розміру власного капіталу у комерційного банку, як необхідної умови забезпечення його належної ліквідності та фінансової стабільності.

З метою висвітлення даної проблеми та результатів здійсненого дослідження структура статті побудована таким чином: в першому розділі досліджуються проблеми достатності банківського

капіталу, у другому – перспективи зростання рівня капіталізації комерційних банків, в третьому – оптимізація процесу управління власним банківським капіталом і в четвертому – перспективи концентрації банківського капіталу. В заключній частині викладені висновки щодо виконаного дослідження та даються рекомендації щодо можливих напрямів майбутніх досліджень.

І ПРОБЛЕМИ ДОСТАТНОСТІ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Достатність власного капіталу комерційного банку означає адекватність його розмірів масштабам та характеру здійснюваних банком операцій – як активних, так і пасивних. Тому оптимальна політика банку у сфері капіталізації має полягати у підтриманні прийнятного рівня ризику на незмінному рівні на основі нарощування власного капіталу.

Важливість власного капіталу для діяльності комерційного банку визначається тим, що:

- по-перше, власні кошти – це найбільш стійка частина банківських ресурсів, яка у мінімальній мірі зазнає впливу зовнішніх факторів;

- по-друге, власний капітал відіграє роль страхового фонду, що гарантує збереження коштів вкладників;

- по-третє, внаслідок свого стійкого характеру власний банківський капітал може бути джерелом ресурсів для найбільш доходних видів банківської операції;

- по-четверте, достатній рівень власного капіталу банку є ключовим елементом довіри до нього з боку різних груп клієнтів;

- по-п'яте, вищий рівень капіталізації банку дозволяє йому ефективніше виконувати функцію перерозподілу коштів в економіці з огляду на ширші можливості із формування ресурсної бази та спрямування акумульованих коштів у кредити та інвестиції у розвиток реального сектора.

В сучасних умовах порівняно низький рівень капіталізації банківської системи України залишається однією із головних проблем її діяльності з урахуванням як абсолютних (кількісних), так і відносних (якісних) параметрів розвитку економіки.

Про це свідчить низький порівняно із величиною ВВП країни обсяг власного капіталу комерційних банків (табл. 1).

Таблиця 1 Динаміка капіталізації комерційних банків в Україні*

(млн. грн.)

	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.08.2005
Балансовий капітал	6507	7915	9983	12882	18421	20871
Статутний капітал	3671	4573	5998	8116	11605	13039
Валовий внутрішній продукт	170070	204190	225810	267344	344822	213934

* Джерело: Вісник НБУ. – 2005. – №9. – С.68.

Як впливає із наведених у таблиці 1 даних, капіталізація банківської системи України стосовно величини ВВП перебуває на рівні 5%, що можна розцінити як вкрай незадовільний фактор, позаяк у країнах ЄС це співвідношення становить близько 40%.

Зокрема, сумарний сплачений статутний капітал усіх банків країни на початок поточного року склав 11 млрд. грн. або 2,2 млрд. дол., що суттєво менше капіталу одного із провідних зарубіжних банків та не може бути порівняним із капіталізацією навіть банківських систем східноєвропейських країн.

Цілком очевидно, що проблемою недостатньої капіталізації зумовлюється і недосконалість як усієї вітчизняної банківської системи в цілому,

так і окремих банків, які не мають можливості у великих обсягах залучати ресурси та вести масштабні активні й насамперед кредитні та інвестиційні операції. Якщо, скажімо, порівнювати вітчизняну банківську систему із банківськими системами зарубіжних країн, то частка банківських активів у ВВП України складає порядку 40%, тоді як у Німеччині – близько 200%, Великобританії – 130%, а у Східній Європі – 80-90%.

Такі відносні показники відображають якісний аспект розвитку банківської системи. Крім того, відставання темпів зростання капіталів комерційних банків від їхніх активів поступово перетворюється на стійку тенденцію (табл. 2).

Таблиця 2 Зміни активів і капіталу комерційних банків України*

	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.08.2005
1. Чисті активи, млн. грн.	37129	47591	63896	100234	134348	165807
2. Темпи зростання, %	-	128,2	134,3	156,9	134,0	123,4
3. Балансовий капітал, млн. грн.	6507	7915	9983	12882	18421	20871
4. Темпи зростання, %	-	121,6	126,1	129,0	142,9	113,3
5. Статутний капітал, млн. грн.	3671	4573	5998	8116	11605	13039
6. Темпи зростання, %	-	124,5	131,2	135,3	142,9	112,4
7. Адекватність регулятивного капіталу, %	15,53	20,69	18,01	15,11	16,81	15,45

*Джерело: Вісник НБУ. – 2005. – №9. – С. 68.

На сьогодні актуальною залишається проблема відставання темпів капіталізації банків від зростання їхніх активів навіть попри те, що при нормативі адекватності капіталу 10% його фактичний рівень складає близько 15%. Водночас зрозуміло, що якщо за останні кілька років приріст банківських активів суттєво перевищував відповідний приріст капіталу (тільки за 2003 і 2004 роки відповідно 57% та 34%), а середній норматив адекватності капіталу знизився з

21% до 15%, то це не можна оцінювати як позитивне явище. Тільки за перші сім місяців 2005 р. при темпах зростання активів банківської системи України в 23% збільшення капіталу комерційних банків становило лише 13%. Водночас для найбільш великих комерційних банків в Україні даний показник є ще меншим і складає порядку 8-10%. Вказані обставини свідчать про досить негативну тенденцію капіталізації вітчизняних комерційних банків (рис. 1).

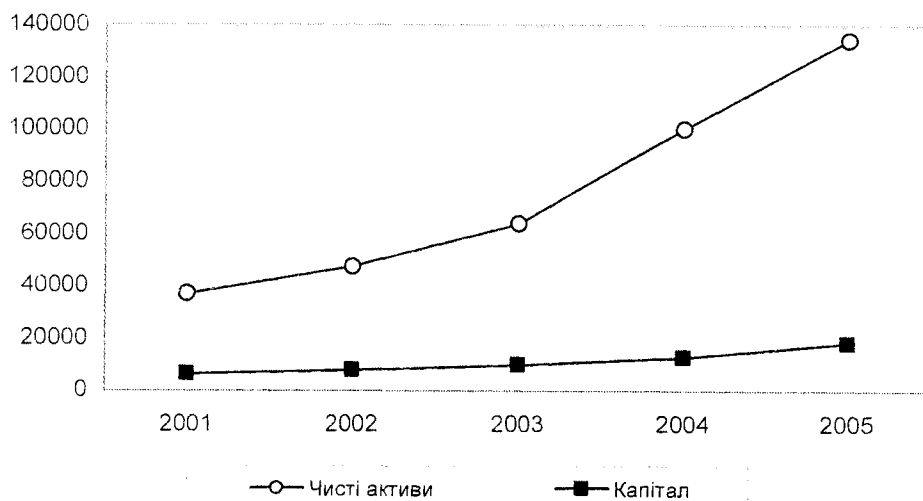

Рис. 1. Динаміка капіталу та чистих активів українських банків (млн. грн.)

Зрозуміло, що ті комерційні банки, які нездатні збільшити свій капітал, змушені будуть зменшити обсяги кредитування через неспроможність виконувати нормативи адекватності. А оскільки близько двох третин доходів комерційних банків припадають саме на кредитну діяльність, то зменшення її масштабів за таких обставин є прямою загрозою стабільності усієї банківської системи.

Важливо наголосити і на такому аспекті, як якісний склад структури капіталу. Річ у тім, що у структурі капіталу багатьох вітчизняних банків порівняно значна частка може належати і таким складовим як переоцінка основних засобів, нараховані, але несплачені проценти, субординований борг.

Зростання таких складових являє собою у ряді випадків приховану форму штучного нарощування капіталу. Як проведення переоцінок, так і відсутність чітких вказівок на джерела заміщення субординованої заборгованості (при необхідній умові її амортизації за п'ять років) може становити серйозну загрозу для фінансової стабільності банківської системи.

2 ПЕРСПЕКТИВИ ЗРОСТАННЯ РІВНЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Розв'язання проблеми нарощування капіталізації вітчизняної банківської системи має перебувати у контексті вирішення питання про джерела відповідних надходжень коштів та тих складових банківського капіталу, які можуть бути збільшені за рахунок вказаних джерел.

Що стосується джерел вкладення коштів у банківську систему України, то слід адекватно оцінити можливості вітчизняних інвесторів та співвіднести їх із тими ризиками, якими може супроводжуватися залучення капіталів із-за кордону.

Насамперед слід розглянути такий фактор, як достатність у підприємств і фізичних осіб у нашій країні належного обсягу фінансових ресурсів для інвестування у банківський капітал, а також, що головне, готовність здійснювати відповідні вкладення коштів з огляду на їхню вірогідну дохідність та рівень ризику. Очевидно при цьому слід визнати обмеженість внутрішніх джерел ресурсів для активного інвестування у банківський капітал, що визначає необхідність ретельнішого підходу до оцінки тих можливостей, які надає зовнішнє інвестування.

На сьогодні іноземні банки не конкурують активно із вітчизняними кредитними установами на фінансовому ринку країни, що може бути пояснено і порівняно високим рівнем ризиків, і обмеженим колом клієнтів, яких ці банки обслуговують (особливо після кризи на ринку державних зобов'язань у 1998 році). Нині у нашій країні діють лише 9 банків зі 100% іноземним капіталом, що складає 5,5% від їх загального числа. Статутний капітал же цих банків становить на 1.08.2005 р. лише

807 млн. грн., тобто 6,2% від сплаченого статутного капіталу всіх діючих банків у гривневому еквіваленті.

При цьому потрібно розуміти, що у подальшому з урахуванням тенденції глобалізації економічних процесів нерезидентам за будь-яких умов будуть надані ширші можливості інвестувати кошти у вітчизняну банківську систему. Тому вже тепер необхідно розробити цілий комплекс важливих обмежувальних умов, яких слід суворо дотримуватись у процесі залучення іноземного капіталу у банківську систему України. У числі основних таких умов можна виділити наступні.

По-перше, недопущення надмірної концентрації іноземного банківського капіталу на одному із сегментів ринку банківських послуг з метою обмеження можливостей його подальшої монополізації, а відтак і відповідного диктату цін на банківські послуги для клієнтів.

По-друге, необхідно забезпечити належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування коштів у банківську систему, підтверджений міжнародними рейтинговими агентствами із високою репутацією, з метою зниження вірогідності відтоку великих обсягів капіталу в разі посилення спекулятивних тенденцій його руху на міжнародних фінансових ринках.

По-третє, необхідно розробити систему заходів щодо стимулювання не просто притоку коштів у вітчизняну банківську систему, а привнесення іноземним капіталом новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що на конкурентних засадах заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування клієнтури.

3 ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ БАНКІВСЬКИМ КАПІТАЛОМ

Цілком очевидно, що для комерційних банків одним із головних завдань у загальній системі заходів щодо управління власним капіталом є розробка такої стратегії його зростання, яка була б цілком адекватною існуючим у вітчизняних умовах ризикам банківської діяльності. Це дозволило б збільшувати капітал банку з урахуванням інтересів його власників та кредиторів та досягти оптимальної рівноваги між дохідністю та ліквідністю банківських установ. Практична реалізація зазначеної стратегії має забезпечуватись через процес неперервного управління власним капіталом комерційного банку, котрий повинен охоплювати такі основні етапи:

1) аналіз процесу формування власного капіталу комерційного банку за минулі періоди;

2) оцінка реального розміру наявного власного капіталу та задіяних джерел його формування;

3) планування потреби у власному капіталі відповідно до нормативів НБУ та перспектив кредитно-інвестиційної політики банку;

4) визначення оптимальних джерел збільшення розміру власного капіталу комерційного банку;

5) реалізація організаційно-економічних заходів із нарощування власного капіталу банку.

Якщо розглядати конкретні організаційно-економічні механізми збільшення власного капіталу комерційного банку, то їх види можна було б класифікувати за наступними основними трьома напрямками роботи із підвищення рівня капіталізації банківських установ:

по-перше, нарощування окремих складових частин банківського капіталу;

по-друге, залучення довгострокових субординованих позик;

по-третє, концентрація банківського капіталу через механізм злиття та поглинання.

Що стосується вирішення проблеми капіталізації у контексті нарощування окремих складових частин банківського капіталу, то тут слід розглядати перспективи збільшення як основного, так і додаткового капіталу, що у сукупності утворюють регулятивний капітал банків, від величини якого залежать, згідно з чинними нормативами, можливості якісного росту банківських активів.

Головними шляхами збільшення основного капіталу, вже багаторазово апробованого банками, є проведення додаткових емісій акцій, а також капіталізація прибутку. Водночас зрозуміло, що систематичне спрямування прибутку на поповнення капіталу, а відтак невиплата дивідендів знижує привабливість банківських акцій для потенційних інвесторів. Крім того, негативними факторами, що визначають величину банківського прибутку, є: зростання трансакційних витрат банків, збільшення витрат, зумовлене ростом фонду заробітної плати, зростання витрат на технічне оснащення реалізації основних видів банківських операцій, пов'язане із розвитком інформаційних технологій.

За таких умов стимулом для відповідного розподілу прибутку на користь капіталізації може бути запровадження певних пільг для оподаткування тієї його частини, яка спрямовується на збільшення банківського капіталу. З огляду на такі обставини видається також необхідним для кожного комерційного банку розробляти і реалізовувати власну дивідендну політику. Її метою має бути виявлення найбільш ефективних пропорцій між поточним споживанням прибутку та її майбутнім зростанням, що сприяє нарощуванню власного капіталу банку та максимізує його ринкову вартість у такій мірі, щоб забезпечити найбільшу відповідність стратегічним завданням розвитку.

Щодо питання збільшення додаткового капіталу, то тут насамперед слід розглянути можливості оптимізації залучення коштів на умовах субординованого боргу. У цьому зв'язку напевно чи може сприяти розв'язанню проблеми капіталізації банків введення ряду обмежень на залучення субординованого боргу – зокрема встановлення гра-

ничних процентних ставок (10% в іноземній валюті, 12% – в національній валюті).

Очевидно, що можливості поліпшення ситуації будуть безпосередньо пов'язані із формуванням повноцінної інфраструктури вітчизняного фондового ринку, лібералізацією режиму операцій банківськими облігаціями, визначаючи їх як привабливий об'єкт для вкладення коштів, здатний конкурувати як з депозитами, так і з іншими фондovими інструментами. Крім того, потрібно відзначити, що перевагою залучення коштів на умовах субординованого боргу є те, що структура власності не змінюється, що досить вигідно для акціонерів та менеджерів банку.

4 ПЕРСПЕКТИВИ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

У якості важливого та досить перспективного напрямку підвищення рівня капіталізації вітчизняної банківської системи слід розглянути можливості активізації процесів злиття і поглинання банків, наслідком чого є зростання рівня концентрації банківського капіталу. Такі процеси набули вже загальносвітових тенденцій, оскільки виявились досить дієвим інструментом для скорочення витрат, підвищення прибутковості та розширення банківського бізнесу.

Необхідно відзначити, що концентрація власного банківського капіталу через злиття і поглинання, окрім власне збільшення абсолютного розміру капіталу комерційного банку, має цілий ряд додаткових переваг, серед яких доцільно відзначити наступні:

➤ отримання економії витрат операційної діяльності за рахунок зростання ефективності обслуговування клієнтів;

➤ доступ до висококваліфікованих управлінських кадрів;

➤ диверсифікація асортименту банківських послуг, включаючи територіальну, що дозволяє знизити ризик надання обмеженого набору послуг для вузького кола клієнтури;

➤ збільшення участі банку на ринку міжбанківських кредитів та депозитів, що дозволяє забезпечувати краще управління банківськими активами та пасивами;

➤ підвищення рівня фінансової стійкості банку, що досягається за рахунок міцнішої капітальної бази, а відтак обмежує вплив на банки короткострокових кон'юнктурних коливань ринку;

➤ зростання рівня конкурентоспроможності комерційного банку порівняно із іншими фінансовими установами із нижчим рівнем капітальної бази.

Вітчизняна практика, однак, засвідчує відсутність істотних зрушень у даному напрямку концентрації власного банківського капіталу передусім через відсутність належним чином розробленої для цього нормативної бази.

Цілий ряд технічних проблем, що супроводжують необхідність прийняття відповідних заходів, спрямованих на досягнення належної узгодженості між керівними підрозділами банків, котрі об'єднуються. Йдеться передусім про взаємини з клієнтами, механізм управління банківськими ризиками і організацію бухгалтерського обліку, забезпечення належного рівня внутрішнього контролю тощо. Цілком очевидно, що для комерційних банків такого роду процедури слід було б вписати в окремому законодавчому акті. Також потрібно враховувати і неготовність у ряді випадків власників банківських установ поступитися контролем над ними через перерозподіл чи взаємний обмін пакетами акцій.

Разом із тим, необхідно відзначити, що будь-який адміністративний тиск у даному процесі, тобто швидше скорочення числа банків і збільшення у такий спосіб банківського капіталу може принести лише шкоду. За умови розробки належної нормативної бази процес злиття і поглинання банківських установ мають носити виключно добровільний характер, зумовлений об'єктивними економічними потребами, а не втручанням регулятивних органів держави.

При цьому слід виявляти і ті переваги, які можуть вадати банкам з невеликим розміром капіталу процеси злиття: скорочення адміністративного апарату та інформаційних і технічних витрат, розширення клієнтської бази і спектру банківських продуктів, збільшення можливостей диверсифікації портфеля активів та, відповідно, зниження рівня ризиків.

Розглядаючи систему заходів щодо використання різних можливостей із збільшення обсягів власного банківського капіталу необхідно відзначити, що їхня практична реалізація має бути підпорядкована єдиній меті – забезпечення ефективного

функціонування комерційного банку. Відтак реалізація завдання із нарощування рівня капіталізації має оцінюватися також і з точки зору ефективності використання власного банківського капіталу. Для досягнення цієї мети банківський менеджмент повинен здійснювати систематичний контроль і коригування відповідної політики щодо капіталізації. Йдеться передусім про таку оцінку, яка через відношення величини прибутку комерційного банку до його капіталу показує, наскільки успішною є реалізація відповідних завдань банку.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблеми недостатньої капіталізації вітчизняної банківської системи має носити комплексний характер, охоплюючи заходи щодо наступних основних напрямів банківського менеджменту:

- 1) системи управління власним капіталом банку;
- 2) оптимізації механізмів залучення коштів зовнішніх та вітчизняних інвесторів;
- 3) стимулювання процесів нарощування основного і додаткового капіталу;
- 4) сприяння процедурам злиття і поглинання банків.

Реалізація вказаних завдань загалом може сприяти приведенню капітальної бази банківських установ нашої країни відповідно до нагальних потреб розвитку реального сектора економіки.

У той же час *перспективами подальших розвідок у цьому напрямку* дослідження може бути вивчення регулятивних механізмів держави в особі центрального банку щодо впливу на активізацію роботи банківських установ із нарощування рівня капіталізації та підвищення ефективності функціонування банківської системи в цілому.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеевко М.Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Банківські операції: Підручник / За ред. проф. А.М.Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
3. Банковський менеджмент: Учеб. пособие / Под ред. А.А.Кириченко. – К.: Випол, 1998. – 697 с.
4. Банковское дело: управление и технологии / Под ред. А.М.Тавасиева. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 864 с.
5. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И.Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
6. Борисов А.В. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.
7. Дзюбляк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: Монографія. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
8. Кидуэлл Д.С., Петерсон Р.Л., Блэкуелл Д.У. Финансовые институты, рынки и деньги. – СПб.: Питер, 2000. – 752 с.
9. Колб Р.В., Родригес Р.Дж. Финансовые институты и рынки. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 688 с.
10. Кочетков В.М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах: Монографія. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2003. – 300 с.
11. Масленченко Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика. – М.: ДеКа, 1998. – 432 с.
12. Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело / Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
13. Основы банковской деятельности / Под ред. К.Р.Тагирбекова. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 720 с.
14. Примоевка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.